

MƏRASİM, YOXSAM DRAM?!

Aynurə İbadullah qızı Mustafayeva
AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
aynure.ibadulla@gmail.com

Xülasə

Məruzədə çağdaş Azərbaycan dramaturgiyasından Əli Əmirlinin "Sevgilim Sumqayıt" və Anarın "Şəhərin qış gecəsi" pyesləri təhlil olunub. Təhlil pyeslərin səhnə variantına istinadən bədii məzmunu üzərində aparılmışdır. Tədqiqatda "Sevgilim Sumqayıt" və Anarın "Şəhərin qış gecəsi" pyeslərinin fonunda müasir Azərbaycan teatr-dram sənətinin inkişaf tendensiyaları göstərilməyə, problemləri araşdırılmağa çalışılmışdır. Bunun üçün problem teatr və dramaturgiyanın qarşılıqlı əlaqələri rəqəmsal tədqiqi edilmiş və bu nəticəyə gəlinmişdir ki, çağdaş dramaturgiyamız çağdaş teatrımızın dramatik təbiətini zəiflətməyə, mərasim məzmununu isə çoxaltmağa doğru aparır.

Açar sözlər: 20 Yanvar faciəsi, Sumqayıt, yubiley, teatr, səhnə.

IS THIS CEREMONY OR DRAMA?!

Summary

The report analyses Ali Amirli's "My beloved Sumgayit" and Anar's "Winter Night of the City" plays from Azerbaijani drama. The analysis was carried out in accordance with the artistic content of the plays by referring to the stage version. The study endeavours to reveal the development trends and problems of contemporary Azerbaijani theatre and drama art against the background of "My beloved Sumgayit" and Anar's "Winter Night of the City" plays. For this goal, the problem has been investigated from the perspective of the relationship between theatre and drama, and it has been established that our contemporary dramaturgy results in the weakening of the dramatic nature of our contemporary theatre and the augmentation of the content of the ceremony.

Key words: Karabakh, exile, homeland, play, drama.

ЦЕРЕМОНИЯ ИЛИ ДРАМА?!

Резюме

В докладе анализируются пьесы Али Амирли «Любимый Сумгайыт» и Анара «Зимняя ночь города», относящиеся к современной азербайджанской драме. В основе анализа лежит художественное содержание спектаклей на уровне сценического исполнения. В исследовании делается попытка показать тенденции развития и проблемы современного азербайджанского театра и драматического искусства на фоне пьес Али Амирли «Любимый Сумгайыт» и Анара «Зимняя ночь города». С этой целью проблема была изучена с точки зрения взаимоотношений театра и драмы. Был сделан вывод о том, что современная азербайджанская драматургия ведет к ослаблению драматургического начала и росту содержания церемониальной стороны показа.

Ключевые слова: трагедия 20 января, Сумгаит, юбилей, театр, сцена.

Ana mətn

2019-2020-ci illərin teatr mövsümündə Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrı Anarın "Şəhərin qış gecəsi" pyesi ilə 20 Yanvar faciəsinin 30, Sumqayıt Dövlət Dram Teatrı isə Əli Əmirlinin "Sevgilim Sumqayıt" dramı ilə Sumqayıt şəhərinin 70 illiyini qeyd etdi. Teatr binalarında ildönümü hadisələrinin qeyd olunması həmişə olub, amma tamaşa səviyyəsində qeyd olunma həmişənin hadisəsi deyil. Onu da qeyd edək ki, bu günün də hadisəsi deyil, çünki illərdir, getdikcə şəirləşən, nəsləşən, reportajlaşan dramaturgiyamızın, təntənəyə, gurultuya, pafosa bürünən səhnəmizin sonunda yubiley dramlarının, tamaşa tədbirlərin meydana çıxması çox təbii. Əlbəttə ki, janr yenilənməsi həmişə müsbət haldır, yeni fikrin, yaşamanın, çalarlığın gəlişindən xəbər verir. Amma bunlar ümumi nəzəri sözlərdir, əsas məsələ odur ki, sonuncu teatr mövsümündə müşahidə etdiyimiz bu hadisə nəyə işarəydi?

İlk öncə onu qeyd edək ki, teatrlarımızın müasir milli dramaturgiyamız ilə o qədər sıx əməkdaşlıq

etmədiyi günümüzdə bu əsərlər, demək olar ki, yazıldığı tarixlərdəcə səhnələşdirildi. “Sevgilim Sumqayıt” və “Şəhərin qış gecəsi” pyeslərinin teatrın sifarişi ilə yazılıb yazılmadığını deyə bilmərəm, amma görünür, teatrın tələbi varmış bu əsərlərə. Ötən teatr mövsümü ilində 20 Yanvar faciəsinin otuz illik anımı və Sumqayıt şəhərinin 70 illik yubileyi respublika səviyyəsində qeyd olunurdu, görünür, teatr da bu qeydolonmalara qatılmaq istəmiş, bunu özünün vəzifəsi, borcu hesab etmişdir, ona görə ki, Azərbaycan teatri artıq çoxdandır, ictimai həyatın bir hissəsi olmağa çalışır, özünün bir təşkilat, qurum imicini formalaşdırırdı. “Sevgilim Sumqayıt” və “Şəhərin qış gecəsi” pyesləri də teatra ictimai həyatın gündəminə qatılmaq imkanı, bunun da qarşılığında teatr onlara səhnəyə çıxmaq şansı vermişdir. Onu da deyək ki, bu əsərlərin süjeti yubiley, anım repertuarlarından kəsəd deyildi, odur ki, teatr da bu hadisələrin ildönümünü tədbirlərdən pis qeyd etmədi. “Şəhərin qış gecəsi” əsəri 20 Yanvar faciəsinin motivlərini heç də bir anım mərasimindən daha az xatırlamır və yaxud “Sevgilim Sumqayıt” pyesi Sumqayıtın yubileyini bir tədbirdən daha az təntənəli şəkildə qeyd etmir.

Anarın pyesi xatırladır ki, 20 yanvar hadisəsi ərəfəsində xalq öz azadlığı uğrunda meydanlara tökülmüş, Azərbaycan ziyalıları bir neçə cəbhəyə ayrılıb: kimi Moskvanın əmrinə müntəzirdir, kimi milli cəbhədə xalqla bir yerdə, Azərbaycan ziyalılarının nümayəndə heyəti ölkə rəhbərliyi ilə görüşmüş, Bakıda fəvqəladə rejimin elan olunmayacağı ilə bağlı vədlər almış, Qarabağ münaqişəsi əhalidə ermənilərə qarşı bir hərəkət dalğası yaratmış, buna baxmayaraq Bakı sakinlərinin bir çoxu erməniləri bu qəzəb dalğasından qoruyur, amma ermənilər Azərbaycanı sağ-salamat tərk edincə terrorçu hücumlara məruz qaldıqları haqqında yalan məlumatlar yayaraq Bakıda fəvqəladə rejimin elan edilməsinə nail olurlar. Eyni zamanda da, “Sevgilim Sumqayıt” pyesində Sumqayıtın əfsanədə yatan tarixi və onun fəxri sakininin nağıla bənzəyən həyat hekayəsi səhnəni yubilyarın təntənəsinə bürüyür.

Sual oluna bilər ki, bəyəm səhnə əfsanənin, nağılın, tarixi bilgilərin yeridir? Məlumdur ki, səhnə sənətin nağıldan, macəradan, təxəyyül bəzəklərindən, gurultudan, pafosdan arındıb müxtəlif düşüncə, əxlaq tərzlərinin öz həqiqətləri uğrunda tartışdığı, tamaşaçı düşüncəsinin də “kimdir haqlı?” sualı ilə bu tartışmanın iştirakçısına çevrildiyi yerdir. Bu özəllikləri ilə bütün sənət və səhnələrdən fərqlənən dramatik teatr səhnəsinin bizim teatrlarda qalxan pərdələri, təəssüf ki, tamaşaçını heç də həmişə həyatın drammatizminə götürmür, çox zaman burdan biz haqlının guruldayan təntənəsini, haqsızın isə getdikcə rəzilləşən sifətini seyr edirik, bizə də təntənəni alqışlamaq, rəzili isə lənətləmək qalır. “Şəhərin qış gecəsi” pyesində fəvqəladə vəziyyət elan etməyəcəyi haqqında vəd verən Moskva ilə öz azadlığı, itirilmiş Qarabağ uğrunda meydana çıxan xalq arasında, kabinet mövqelərindən çıxış edən Bəhram Zeynallı ilə həmişə ədalətin yanında olubxalqın mövqeyindən çıxış edən Qiyas Zeynallı arasında, özünə evində sığınacaq verib nəvəsini də sağ-salamat yola salan Zeynallı ailəsi ilə Moskvaya çatınca xilasını rusların ayağına yazıb, özünün də, babasının da Bakıda vandal hücumlara məruz qaldığını söyləyən Surenin babası Qurgen arasında tartışılacaq heç nə olmadığı kimi, “Sevgilim Sumqayıt” əsərində sevgisi, qızlıq heysiyyəti ilə oynanılan Ceyranla onu ailəsinə, elinə-obasına rəzil edən Cəlal arasında mübahisə mövzusu olacaq bir şey yoxdur. Onda sual olunur ki, bəs bunlar səhnəyə niyə çıxırlar? Əlbəttə ki, tamaşa üçün.

Bu məqamda onu da qeyd edək ki, tamaşa sözü bizim leksikonumuzda iki mənada anlaşılır; janr adı olaraq, yəni teatrdə oynanılan səhnə əsərini bildirən söz kimi və yaxud baxmalı, tamaşa etməli, gözəlliyinə dalmalı bir mənzərə, mərasim kimi. Onlar eyni sözlə ifadə olunsalar da, əslində fərqli şeylərdir. Teatr tamaşası mübahisəli bir mövzuda düşüncələrimizi dindirirsə, tamaşa etdiyimiz mənzərə zövqümüzü, hislərimizi oxşayır. Amma bizdə bu janrın adının tamaşa sözü ilə ifadəsi, görünür, səhnənidə tamaşa etdiyimiz yer kimi anlamamıza nədən olub. Elə bu nədənlədir ki, tamaşalarda istər rejissorların, istərsə də dramaturqların səhnəni daha tamaşalı etmək istəkləri tez-tez görünür, eləcə də, “Sevgilim Sumqayıt” və “Şəhərin qış gecəsi” əsərlərində. Bu pyeslər səhnəni daha tamaşalı etmək üçün gözəli daha gözəl, eybəcəri isə daha bəzə boyalarla rəsm etməyə çalışır. “Şəhərin qış gecəsi” ində Namiq avtomobil qəzası törədərək etdiyi cinayətin məsuliyyətindən qaçmayacaq, hətta sevgilisinin ruhuna belə xəyanət etməyəcəkdən vicdanlı, Dilarə ad günü münasibəti bahalı hədiyyəni qəbul etməyəcək qədər nəfsi tox, Çopur Cabbar kabinetlərdə türklüyü xalqımıza vurulan yamaq adlandıracaq, meydana isə “canımız, qanımız türk qanıdır” deyib bağıracaq qədər simasız, Qiyas Zeynallı oğlunun tutulmasına razı olacaq qədər oyektiv, erməniyə belə rəhm edəcək qədər humanist, Qurgenin nəvəsi Suren özünü və babasını xilas edən Bakı sakinlərini Moskva televiziyasından terrorçu kimi təqdim edəcək qədər alçaq, erməni

türmə rəisinin müavini Ambaryan isə gənc azərbaycanlı məhbusdan 15-ci ilin qisasını alacaq qədər nadürüstdür. Eləcə də “Sevgilim Sumqayıt” əsərində Cəlal öz qızlıq ismətini ona təslim edən nişanlısına xəyanət edəcək, onun yolunda ailəsini, pulunu, ömrünü xərcləyən qadını isə yarı yolda buraxacaq qədər vicdansız, Ceyransa gəlin köçməmiş bakirəliyi, toy günü isə nigahı pozulmuş bir qız rüsvayçılığından baş götürüb qarnında körpəsini, qəlbində isə sevgilisinin acı xəyanətin gətirib Sumqayıta gələn kimsəsiz, yersiz-yurdsuz bir qızdan bu şəhərin fəxri sakininə çevriləcək qədər güclü, nəvəsinin ehtiyacına baxmayaraq ona hədiyyə edilən evi uşaq evindən çıxan kimsəsiz bir qıza hədiyyə edəcək qədər humanist biridir. Əslində səhnənin tamaşası bu bərli-bəzəkli qəhrəmanlarla bitmir. Raykom katibinin kimsəsiz qıza qayğısı, bu qızın təklifi ilə Heydər Əliyevin uşaq evini tikdirib onu da ora müdir təyin etdirməsi kimi jestlər və yaxud illər sonra Ceyranın qarşısında Cəlalin məğlubiyyətinin (“*Sevgilim Sumqayıt*” pyesində), nanəcib nəvəsinin azərbaycanlıların ünvanına söylədiyi yalanın xəcalətindən Qurgenin intiharının yaratdığı (“*Şəhərin qış gecəsi*” pyesində) mənzərələr səhnəni daha da tamaşalı edir.

Bütün dünyada teatr tartışma, bizdə isə tamaşa yeridir və burda dialoqu söhbətlər, qəhrəmanı insanlar əvəz etmişdir. “Şəhərin qış gecəsi” pyesinin personajları da dramatik qəhrəmanlar deyil, insanlardır, 20 Yanvar hadisəsini yaşayan Bakı sakinləridir, onlar arasındakı danışqlar da dialoq deyil, söhbətləşmələrdir. “Sevgilim Sumqayıt” pyesinin personajları isə dövrünün insanlarından daha çox sovet ədəbiyyatının qəhrəmanlarını xatırladırlar, səhnəyə yubiley mərasimi üçün çıxan bu qəhrəmanlarda sovet ədəbiyyatının yaradıcılıq, quruculuq, qalibiyyət ritorikasının olması da çox təbiidir. Bu əsərdə yubilyarın şərəfinə səslənən mahnı yubiley təntənəsini, “Şəhərin qış gecəsi” pyesində isə Qanlı Yanvarla bağlı Ziya Bünyadovun, İsmayıl Şıxlının, Bəxtiyar Vahabzadənin, Yusif Səmədoğlunun çıxışları isə 20 Yanvar faciəsinin anımını daha da gurlaşdırır. Hər iki əsər çox ritual bir tamamlanmaya malikdir. “Sevgilim Sumqayıt” pyesi yubilyarın şərəfinə düzənlənmiş tədbirlə, “Şəhərin qış gecəsi” isə H.Əliyevin Yanvar faciəsindən sonra Moskvada Azərbaycanın Daimi Nümayəndəliyində çıxışı ilə tamamlanır.

Bu əsərlərdə tarixi faciəmizi anmaq və yaxud Sumqayıtın yubileyini qeyd etmək üçün hər şey var, amma dramatik teatrın səhnəsinə çıxmaq üçün isə demək olar ki, heç nə yoxdur. Bugünkü səhnəmizdə mərasim teatr ənənəsinin şölələnməsi fonunda dramatik teatr ənənəsinin ölənməsi milli teatr sənətimizə M.F.Axundzadə ilə gələn Mirzə Cəlil, C.Cabbarlı dramaturgiyası ilə möhkəmlənən dramatik teatrımızın sabahkı varlığını sual altına qoyurmu?! “Biz də bu teatra sahibik” deyə göstərəcəyimiz ünvanlar nə möhtəşəm binalar, nə möhürlü sənədlər deyil, öyünə biləcəyimiz dramatik səhnədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Anar. Şəhərin qış gecəsi // Azərbaycan № 10, 2019, s.3-30.
2. Əmirli. Ə.Sevgilim Sumqayıt // Azərbaycan №, 10, 2019, s. 31-62.